

BAJKA W SŁUŻBIE IDEOLOGII KOMUNISTYCZNEJ.
PRZYPADEK JEWGIENIJA PIERMIAKA

Bajka to jeden z podstawowych gatunków literatury dydaktycznej. To krótka powiastka pisana wierszem lub prozą, której bohaterami są zwierzęta, ludzie, rzadziej rośliny lub przedmioty. Zawiera pouczenie moralne, wypowiedziane wprost lub dobitnie zasugerowane; jest rodzajem przypowieści na temat uniwersalnych sytuacji moralno-psychologicznych, charakterów i postaw. Historia opowiedziana w bajce stanowi ilustrację ludzkich doświadczeń, które są powszechne i powtarzalne. Zasadniczym celem bajki jest pouczenie o szkodliwości lub użyteczności pewnych zachowań, przekazanie zasad etycznych lub wskazówek postępowania¹. W świadomości zbiorowej utwory te traktowane są jako skarbnice mądrości i doświadczeń całych pokoleń. Mają znaczenie moralizujące, rozrywkowe i kształcące. Przekazywane w formie ustnej z pokolenia na pokolenie, opowiadane przez bazarzy lub odtwarzane z podziałem na role, po stuleciach zostały spisane i ujęte w zbiorach literackich. Utożsamiane zazwyczaj z gatunkiem folklorystycznym bądź literackim skierowanym do dzieci, bajki, ze względu na ich uniwersalny charakter, zajmują także znaczące miejsce w twórczości przeznaczonej dla dorosłego odbiorcy. Opowiadają o losie człowieka, sensie życia, codziennych trudach, wskazują właściwą drogę życiową. Bajki odzwierciedlają zjawiska z rzeczywistego życia, dają

---

¹ Zob. hasło *Bajka*, [w:] M. Głowiński et al., *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2002, s. 55.

obszerną wiedzę o stosunkach społecznych, o funkcjonujących światopoglądach i uznawanych systemach aksjologicznych. Refleksja nad promowanymi w nich postawami, zachowaniami, nad zmiennymi w czasie konceptualizacjami pojęć dobra, prawdy i piękna, to ważny aspekt poznawania swoistych dla danego regionu kulturowego wyobrażeń o otaczającym świecie². Fascynacja magiczną motywacją świata przedstawionego kreowanego przez narrację sprawiała, że w każdym okresie istniała literatura dla dorosłych posiadająca cechy bajki magicznej. W Rosji aż do lat 30. i 40. XX wieku zachował się zwyczaj opowiadania „poważnych” bajek w rybackich i tartacznych artelach³ oraz urozmaicania sobie nimi monotonnej pracy w długie zimowe wieczory. Repertuar bajek opowiadanych w poszczególnych środowiskach różnił się w zależności od wieku, płci i zawodu słuchaczy. Czynnikiem decydującym o odmienności prezentowanych wariantów były również zdolności bajarza, który, uwzględniając reakcję i oczekiwania publiczności, wprowadzał do narracji odpowiednie zmiany⁴. W kulturze rosyjskiej naturalnym środowiskiem funkcjonowania bajki magicznej były m.in. karczmy i zajazdy, jej odbiorcą zaś – publiczność oczekująca od profesjonalnego bajarza rozrywki i dobrej zabawy. Opowiadacze stanowili także ważny element rzeczywistości jarmarcznej oraz świątecznej⁵.

Obecnie podstawową grupą odbiorców bajek są dzieci. Eksponując odwieczną walkę dobra ze złem, utwory te budzą w małym odbiorcy nadzieję na szczęśliwe zakończenie. Ich lektura, sprzyjając przekazowi systemu wartości, wzorów i norm obowiązujących w danej zbiorowości, jest istotnym elementem procesu socjalizacji dziecka. Immanentny dla bajki system etyczny pozwala dziecku poznać podstawowe kategorie moralne,

² Zob. E. A. Алексеева, *Русская сказка как выражение сознания русского народа*, <http://cre-donew.ru/content/view/282/27/> [dostęp: 23.02.2011].

³ Artel to zrzeszenie drobnotowarowych producentów, powstałe w celu prowadzenia wspólnego przedsiębiorstwa i zatrudnienia w nim członków. Te formy organizacji pracy istniały w Rosji carskiej, a następnie w ZSRR. Zob. hasło: *Artel*, [w:] *Słownik wyrazów obcych*, red. B. Pakosz et al., Warszawa 1993, s. 74.

⁴ E. E. Сапогова, *Культурный социогенез и мир детства*, Москва 2004, s. 445–448.

⁵ Zob. hasła: *Сказители*, [w:] *Литературная энциклопедия*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/4313/Сказители [dostęp: 09.02.2011] oraz *Сказка*, [w:] *Литературная энциклопедия*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/4314/Сказка [dostęp: 09.02.2011].

uczy je kwalifikować i oceniać różne postawy. Bajka wskazuje na konieczność przestrzegania norm moralnych, kształtuje osobowość, przez co jest ważnym instrumentem wychowywania człowieka nie tylko w dzieciństwie, ale i w ciągu całego życia⁶.

Wpływ bajek na świadomość najmłodszego odbiorcy tłumaczy wielkie zainteresowanie tym gatunkiem w Związku Radzieckim. Działacze komunistyczni propagowali nowe, typowo radzieckie bajki, które miały wspierać wychowywanie dzieci w duchu socjalistycznym. Życzeniem Nadzieży Krupskiej (1869–1939), żony Lenina, która pełniła funkcję zastępcy Ludowego Komisarza Oświaty (1929–1939) i miała duży wpływ na realizowane w ZSRR programy wychowawcze, było, by pisarze, uwzględniając współczesną rzeczywistość, odnowili formę bajki ludowej, po to, by przez nią przekazać nową komunistyczną treść⁷. Zadaniem utworów literackich było wychowawcze oddziaływanie na najmłodszych czytelników, wpajanie im komunistycznych wartości, norm i zachowań. Był to również istotny element kształtowania nowego typu antropologicznego – człowieka radzieckiego⁸, wiernego wyznawcy ideologii komunistycznej. Na I Wszechzwiązkowej Naradzie poświęconej literaturze dziecięcej ideolodzy partyjni postawili przed tą dziedziną literatury zadanie wychowywania dorastającego pokolenia w duchu komunizmu⁹. Wiera Smirnowa z dumą pisała o ZSRR jako o pierwszym kraju, w którym literatura dziecięca stała się sprawą państwową. Przeznaczeniem bajek miało być służenie narodowi i wychowywanie nowych pokoleń komunistów. Radzieckie książki dla dzieci sławiły „pokój, pracę, wolność, równość pracujących i przyjaźń narodów”¹⁰. Klasyk radzieckiej literatury dziecięcej – Siergiej Michalłow – wskazywał na wielką odpowiedzialność autorów utworów dla najmłodszych. Podkreślał, że zdrowie duchowe i jasność dążeń dora-

⁶ Zob. szerzej: E. Konieczna, *Baśń w literaturze i w filmie*, Kraków 2005, s. 18.

⁷ Н. К. Крупская, *Педагогические сочинения*, t. 3, Москва 1959, s. 585 za: Е. Путилова, *О творчестве А. П. Гайдара (Очерки)*, Ленинград 1960, s. 120.

⁸ Michaił Heller definiuje ów typ następująco: „*Homo sovieticus* to zespół cech i rysów charakteru, występujący – w różnych proporcjach – u wszystkich ludzi zamieszkujących Związek Radziecki i oddychających jego powietrzem”. Zob. M. Heller, *Maszyna i śrubki: jak hartował się człowiek sowiecki*, Paris 1988, s. 13.

⁹ Zob. Г. Ершов, В. Тельпугов, *Творчество Сергея Михалкова*, Москва 1954, s. 7.

¹⁰ В. Смирнова, С. Я. Маршак, *Критико-биографический очерк*, Москва 1954, s. 6.

stającego pokolenia w dużym stopniu zależy od tego, dokąd poprowadzi je książka dla dzieci. Michalkow był zdecydowanie usatysfakcjonowany zawartością ideową tej literatury: „[...] duchowy pokarm, który my, literaci radzieccy, dajemy dzieciom, jest czysty, wysokokaloryczny, wzbogacony w witaminy uczciwości, męstwa, bezinteresowności, patriotyzmu!”¹¹.

Powyższe uwagi przekonują o powszechnym zideologizowaniu rzeczywistości w Rosji Radzieckiej, które znalazło odzwierciedlenie także w życiu kulturalnym. W przypadku ZSRR można mówić o totalnym wymiarze ideologii, ponieważ obejmowała ona obraz świata całego radzieckiego społeczeństwa¹². Została ona odgórnie narzucona przez rządzącą partię i stanowiła środek kontroli społecznej. Jak podaje Andrew Heywood, ideologia działa jak spoiwo, zapewniając społeczeństwu jednoczące je zestawy zachowań i wartości. Jest ona zbiorem idei, stanowiącym podstawę zorganizowanego działania politycznego, którego celem jest zachowanie, przekształcenie lub obalenie aktualnego systemu władzy. Ideologia tworzy obraz świata istniejącego, prezentuje pożądaną wizję przyszłości oraz wyjaśnia sposoby dokonania zmian¹³.

W przestrzeni radzieckiej literatura stawała się narzędziem propagandy, a jej zadaniem było wspieranie partii w walce o komunistyczną przyszłość. Pisarze mieli być „inżynierami dusz ludzkich”. Do tych zaleceń musieli się także dostosować twórcy literatury dla dzieci. Na tym tle można skonstatować, że w Związku Radzieckim bajki spełniały ważną funkcję: miały wychowywać najmłodszych obywateli zgodnie z obowiązującą linią ideologiczną. Literatura adresowana do „przyszłych budowniczych komunizmu” zawsze była obiektem szczególnej uwagi radzieckich ideologów. Już w pierwszej instrukcji Gławlitu, głównego departamentu cenzury powołanego w 1922 roku, cenzorom nakazywano: „z literatury dziecięcej i młodzieżowej pozwalać wydawać tylko literaturę sprzyjającą wychowa-

¹¹ „[...] духовная пища, которую мы, советские литераторы, даем детям, чиста, высококалорийна, богата витаминами честности, мужества, бескорыстия, патриотизма!” (С. Михалков, *И тем не менее все начинается с детства...*, [w:] *idem, О литературе*, Москва 1986, s. 35). Tłumaczenia cytatów obcojęzycznych, o ile nie zaznaczono inaczej, własne – A. W.

¹² Zob. K. Mannheim, *Ideologia i utopia*, przeł. J. Miziński, Warszawa 2008, s. 90–91.

¹³ A. Heywood, *Ideologie polityczne*, przeł. M. Habura, Warszawa 2007, s. 18–25.

niu komunistycznemu”¹⁴. Wskazany przez ideologów komunistycznych model „nowego człowieka” sprawiał, że usuwano z bajek wszystkie motywy uznane za sprzeczne z realizowanym celem wychowawczym. Krytykowano więc brak podziału klasowego w tradycyjnych bajkach ludowych oraz aspołeczne zachowania ich bohaterów (np. Iwan-carewicz, pozytywny bohater rosyjskich ludowych bajek magicznych, dokonywał wielkich czynów dla własnego dobra, a nie z myślą o dobru ogółu; motywacją jego postępowania było tylko jego szczęście, a nie szczęście ludu pracującego). W rozprawie naukowej z lat 50. wskazywano, jak należy wykorzystywać tradycyjne bajki ludowe w pracy z dziećmi. Powinnością wychowawców było tłumaczenie, że bajki odzwierciedlają walkę klasową między wyzyskiwaczami a wyzyskiwanymi. Zalecano, by Babę-Jagę przedstawiać jako wyzyskiwaczkę uciskającą swoje sługi-zwierzęta¹⁵. Bajki radzieckie oparte były na binarnych przeciwieństwach: my-biedni-dobrzy, oni-bogaci-źli.

Do kanonu oficjalnej literatury radzieckiej dla dzieci i młodzieży można zaliczyć twórczość Jewgienija Piermiaka (1902–1982). Ten prozaik-socrealista, dramaturg, autor powieści popularnonaukowych, opowiadań i bajek przeznaczonych dla dorastającego pokolenia tworzył na przestrzeni kilku epok literackich w ZSRR: w dobie kultury rewolucyjnej, socrealistycznej, odwilżowej i w okresie kultury застою. Jego utwory zaczęły się pojawiać w druku od 1924 roku. Większość przywołanych w artykule utworów weszła w skład zbiorów bajek *Счастливы гвоздь*¹⁶ („Szczęśliwy gwóźdź”) i *Дедушкина копилка*¹⁷ („Dziadkowa skarbonka”). Piermiak jest jednym z najważniejszych twórców bajki radzieckiej¹⁸. W tradycyjną formę bajki ludowej włożył nową, aktualną treść, zgodną

¹⁴ А. В. Кустова, *Советская цензура детской литературы на примере произведений К. И. Чуковского*, <http://www.chukfamily.ru/Kornei/Biblio/kustova.htm> [dostęp: 23.02.2009].

¹⁵ M. Heller, *op. cit.*, s. 151.

¹⁶ Е. Пермяк, *Счастливы гвоздь*, Москва 1956. W zbiorze znalazły się następujące, wspomniane w artykule, bajki: *Маркел-Самодел и его дети*, *Фока - на все руки дока*, *Как Огонь Воду замуж взял*, *Кто мелет муку*, *Тайна цены*, *Самоходные лапотки*, *Мелкие калоши*.

¹⁷ Е. Пермяк, *Дедушкина копилка*, Москва 1957. To zbiór kilkudziesięciu bajek, wśród których znalazła się większość utworów ze zbioru *Счастливы гвоздь*, a także m.in. bajki: *Как самовар запрягли*, *Семь королей и одна королева*, *Пастух и Скрипка*, *Золотой гвоздь*.

¹⁸ Bajki zaangażowane, propagujące wartości zgodne z oficjalną linią ideologiczną, tworzył także m.in. Walentin Katajew i Maksym Gorki.

z ideologią komunistyczną. Fantazja w utworach Piermiaka jest bardzo bliska realnego życia, niemal usprawiedliwiona m.in. przez odwołania do historii rozwoju myśli technicznej. Bohaterowie jego bajek nie szukają pomocy sił magicznych, ale zwyciężają dzięki swojej pracy i wiedzy, co stanowi istotną cechę różniącą bajki radzieckie od bajek ludowych. W bajkach Piermiaka bohaterami są często antropomorfizowane przedmioty, zjawiska atmosferyczne i bogactwa naturalne.

W swoich utworach Piermiak propagował przede wszystkim wielkie znaczenie pracy – wartości szczególnie cenionej w społeczeństwie komunistycznym. To praca, jako nowa czarodziejska siła, jest głównym tematem jego bajek. Pisarz przekonuje, że dzięki niej można zdobyć szczęście; to ona zapewnia człowiekowi potęgę¹⁹. Piermiak realizował więc założenia radzieckich pedagogów, według których od najmłodszych lat należało zaszczepiać w dziecku szacunek i zapał do pracy – tę ideę propagowała m.in. Nadieżda Krupska. Historyk Michaił Heller stwierdził, że praca była w Związku Radzieckim kategorią moralną: „według słów Lenina moralne jest to, co sprzyja budowie komunizmu, człowiek uczciwie pracujący dla komunizmu jest człowiekiem przyzwoitym, a człowiek odmawiający pracy człowiekiem niemoralnym i wrogiem”²⁰. W jednej ze swoich słynnych „złotych myśli” Stalin nazwał pracę „sprawą honoru, sprawą męstwa, sprawą bohaterstwa”²¹. Pracę uważano za działanie twórcze (buduje nowy świat) oraz wychowawcze (tworzy nowego człowieka dla potrzeb nowego świata). Łączyła ona działalność na rzecz ogółu z funkcją wychowawczą; stała się narzędziem przemiany człowieka. W ZSRR praca była także – a może przede wszystkim – kategorią ideologiczną²²: przez nią należało wykazać poparcie dla nowego systemu. Człowiek, który nie pracuje,

¹⁹ В. Гура, *Радость мастера*, [w:] Е. Пермяк, *Избранное. Романы, рассказы, сказки и сказки*, Москва 1981, s. 3–10.

²⁰ М. Heller, *op. cit.*, s. 114.

²¹ Część tej formuły weszła w skład konstytucji stalinowskiej, a całość zdobiła bramy wszystkich radzieckich obozów koncentracyjnych. Zob. *ibidem*.

²² Ideologiczny charakter pracy radzieckiej znalazł odzwierciedlenie również w funkcjonowaniu obozów koncentracyjnych, które Feliks Dzierżyński nazywał „szkołami pracy”. Jak pisze Heller: „Obóz koncentracyjny, najwyższe stadium pracy przymusowej, miał budzić grozę w tych, których jeszcze nie aresztowano, i uczyć pracować tych, którzy już siedzieli”. Zob. *ibidem*, s. 119 i 125.

wymyka się spod nadzoru i formotwórczego wpływu kolektywu, dlatego był tępiony, podobnie jak ten, kto pracuje źle i tym samym przeszkadza w budowie komunizmu, czyli radzieckiego rajy na ziemi. Ważniejsza niż umiejętności zawodowe pracownika była jego ideowość²³.

W niezwykle częstym eksponowaniu przez Piermiaka walorów pracy – naczelnej wartości człowieka radzieckiego – można dostrzec echa doświadczenia życiowego samego pisarza, który już w szkole poznał tajniki warsztatu kilku rzemieślników: stolarza, ślusarza, szewca, kowala i tokarza²⁴. Bajki Piermiaka opowiadają o ludziach pracowitych, mistrzach w swoim fachu, o ich talencie; wpajają szacunek dla ludzi pracy i dla samej pracy, której nie należy traktować jak obowiązku i przymusu, ale w którą trzeba włożyć serce (*Самоходные лапотки* – „Samobieżne chodaczki”). Utwory te eksponują pouczenia, że człowiek jest kowalem swojego szczęścia, a wytrwała praca i pomoc wyświadczana innym doprowadzają do spełnienia planów i marzeń (*Золотой гвоздь* – „Złoty gwóźdź”). Piermiak podkreśla mistrzostwo, jakie można osiągnąć w wykonywaniu każdej pracy, pod warunkiem pełnego zaangażowania się w nią (*Пастух и Скряпка* – „Pastuch i Skrzypace”). Warto sprawdzić, jaką pracę wykonuje się z najlepszym rezultatem, do czego posiada się największe zdolności, a następnie należy się w tym doskonalić. Stosowanie się do tych zaleceń ma gwarantować sukces (*Маркел-Самодел и его дети* – „Markiel-Pracowity i jego dzieci”). Praca czyni człowieka wielkim, przynosi mu nie tylko szacunek innych, ale także radość i szczęście. Podsumowaniem tego aspektu twórczości Piermiaka może być bajka *Тайна цены* („Tajemnica ceny”), pokazująca, że to dzięki pracy ludzkich rąk darmowe materiały, takie jak muszle, drewno, kamień czy glina, przekształcają się w konkretne przedmioty, które można sprzedać i zapewnić sobie dzięki nim byt. Tak częste poruszanie motywu pracy było zgodne z poglądami Michałkowa, który uważał, że podstawowym zadaniem literatury dziecięcej jest stworzenie jednolitego, a jednocześnie wielobarwnego ideału człowieka pracy²⁵.

²³ *Ibidem*, s. 114–133.

²⁴ *Евгений Андреевич Пермьяк*, http://lib.aldebaran.ru/author/permyak_evgenii/ [dostęp: 17.03.2010].

²⁵ С. Михалков, *Воспитание труженика, патриота, интернационалиста и литература для детей и юношества*, [w:] *idem*, *О литературе...*, *op. cit.*, s. 158.

Bajki Piermiaka stanowią również źródło wiedzy o procesach przyrodniczych i przemysłowych, przybliżając czytelnikowi świat nauki. W utworze *Как Огонь Воду замуж взял* („Jak Ogień pojął Wodę za żonę”) radziecki autor przedstawia uosobione zjawiska przyrody: Wodę, Ogień, Błyskawicę, Wulkan, Mgłę, Deszcz i inne, obdarzając je charakterystycznymi dla nich cechami. Ze związku tytułowych bohaterów bajki: Ognia i Wody, narodziło się dziecko – Para. Na przykładzie prostej i przystępnej opowieści pisarz uczy, jakie właściwości posiadają te zjawiska. Z kolei *Сказка о стране Терра-Ферро*²⁶ („Bajka o kraju Terra-Ferro”) to opowieść o bogactwach naturalnych: żelazie, drewnie, a także o niszczącym działaniu rdzy i zgnilizny, które w bajce również zostały uosobione. Jest to utwór przeznaczony głównie dla chłopców, o czym świadczą częste zwroty narratora do chłopięcego czytelnika. Liczne utwory (np. *Мелкие калоши* – „Drobne kalosze”, *Чугун и Сталь*²⁷ – „Żeliwo i Stal”) tłumaczą, jak wygląda droga powstawania gotowych wyrobów i z czego się je wytwarza.

Piermiak jest także autorem bajek popularnonaukowych, które przekazują wiele informacji o technologiach i funkcjonowaniu przemysłu. *Сказ про газ*²⁸ („Gawęda o gazie”) to historia podporządkowania sobie przyrody przez człowieka, który zaczął panować nad ogniem, nauczył się otrzymywać parę, odkrywał kolejne rodzaje paliwa: drewno, węgiel kamienny, ropę i gaz. Jest to zamknięta w literackiej formie lekcja o zależnościach i powiązaniach między bogactwami naturalnymi. Podobna w swej wymowie jest bajka *Как самовар запрягли* („Jak zaprzężono samowar”), przedstawiająca proces opanowania zjawiska powstawania pary przez człowieka, który, zauważywszy duże pokłady energii tkwiące w samowarze, po wprowadzeniu odpowiednich modyfikacji wykorzystał siłę nowo powstałej maszyny parowej do młócenia zboża. Kolejne zmiany konstrukcyjne doprowadziły do skonstruowania parowozu. Udoskonalony samowar znalazł wreszcie zastosowanie na statku parowym, gdzie jego uparty charakter został ostatecznie okiełznany. Piermiak pokazuje tym samym triumf ludzkiego rozumu. Bajka *Кто мелет муку* („Kto mieli mąkę”)

²⁶ Е. Пермяк, *Сказка о стране Терра-Ферро*, Москва 1959.

²⁷ Е. Пермяк, *Чугун и Сталь*, [w:] *idem, Избранное...*, *op. cit.*, s. 611.

²⁸ Е. Пермяк, *Сказ про газ*, Москва 1960.

tłumaczy proces produkcyjny mąki, kładąc nacisk na wzajemne powiązania między ogniwami łańcucha produkcyjnego i eksponując rolę człowieka, który wykorzystuje przyrodę i narzędzia do swoich celów. Pisarz poucza, że nie wszystko, co wydaje się nieprzydatne, jest takie w rzeczywistości, gdyż np. z ususzonej pokrzywy można wypleść nici (*Хитрый коврик*²⁹ – „Sprytny dywanik”). Utwór ten pokazuje także, że należy się starać szukać udogodnień i rozwiązań pożytecznych dla ogółu. Bajki Piermiaka eksponują postęp, jaki osiągnęła ludzkość w XX wieku: dawniej tworzone jedynie bajki o latającym dywanie, obecnie nikogo już nie dziwią samoloty czy automatyczne urządzenia, będące częścią nowoczesnego świata³⁰.

Analizowane utwory realizują zakładaną przez władze funkcję wychowawczą, budząc szacunek i dziecięcy entuzjazm dla ludowej fantazji, naukowych i gospodarczych osiągnięć ludzkości, a w domyśle także dla państwa radzieckiego, podążającego za nowoczesnymi rozwiązaniami. Obecność motywów naukowych w bajkach dla dzieci wpisywała się w zalecenia Maksyma Gorkiego, rosyjskiego pisarza cieszącego się wielkim autorytetem w środowisku literackim, który uważał, że nie powinno być wyrazistej różnicy między książką zaliczaną do literatury pięknej a tą z dziedziny literatury popularnonaukowej³¹. Ponadto, zdaniem Gorkiego, dzieci od najmłodszych lat powinny być zaznajamianie z osiągnięciami ludzkości:

Szczerze i prosto opowiemy dzieciom wielką bajkę przeszłości, opowiemy o naszych cierpieniach i zwycięstwach, błędach i klęskach i o naszych nadziejach – o wszystkim, co dręczyło i cieszyło naszych przodków, co męczy i wzbudza rzeźkość w naszych sercach³².

Gorki apelował, by szanować pracę minionych pokoleń, ponieważ stanowi to warunek ciągłości kultury i ludzkiej pracy, mającej na celu stworzenie nowych, lepszych form życia. Dziecko jak najwcześniej

²⁹ Е. Пермяк, *Хитрый коврик*, [w:] *idem, Избранное...*, *op. cit.*, s. 606–607.

³⁰ В. Гура, *op. cit.*

³¹ М. Горький, *О темах*, [w:] *Горький о детской литературе*, red. Н. Медведева, Москва – Ленинград 1952, s. 111.

³² „Расскажем детям искренно и просто великую сказку прошлого, расскажем о наших страданиях и победах, ошибках и поражениях, и о наших надеждах – обо всем, что терзало и радовало наших предков, что мучает и возбуждает бодрость в наших сердцах” (М. Горький, *Сказка жизни*”, [w:] *Горький о детской...*, *op. cit.*, s. 58).

powinno poczuć się właścicielem wszystkich dóbr świata i odczuwać dumę z dziedzictwa wieków³³. Utwory Piermiaka realizowały powyższe postulaty Gorkiego.

Jego bajki zaszczepiały dziecku także niechęć do dawnego ustroju monarchicznego. Niektóre utwory Piermiaka nasycone są treścią propagandową, której celem było udowodnienie bezzasadności istnienia monarchii. Bajki te w negatywnym świetle przedstawiają poprzedni ustrój, krytykując pałacowe intrygi i przewroty oraz zgubną żądzę władzy (*Королева Буль-Буль*³⁴ – „Królowa Bul-Bul”). W jednej z bajek car poddany zostaje krytyce, ponieważ chce zgładzić zdolnego przedstawiciela ludu, który ma jednak poparcie w narodzie (*Фока – на все руки дока* – „Foka – spec od wszystkiego”). Zakończenie wpisuje się w radziecką koncepcję sprawiedliwości, ponieważ car ginie, a tytułowy bohater zostaje pierwszym starostą. Utwór *Семь королей и одна королева* („Siedmiu królów i jedna królowa”) również przedstawia krytykę ustroju monarchicznego, który czyni lud nieszczęśliwym. Została w nim ukazana dziewczyna z ludu o wielkim sercu, która próbowała zmiękczyć serce złej królowej. Nie zawahała się oddać tego, co miała najpiękniejsze: swoich włosów, oczu i serca, by zła królowa się zmieniła i stała się prawdziwą królową ludu. Skontrastowano tu poświęcenie prostej dziewczyny, przedstawicielki ludu, z obłudą i zakłamaniem dostojników. Przemieniona królowa została jednak zamordowana, ponieważ możnowładcy nie chcieli rezygnować ze swej nieograniczonej władzy nad ludem. Od tej pory lud przestał wierzyć w dobrych władców:

Ludowi rozkazano, by zapomniał o królowej z ludu, a historykom jak najsurowiej zabroniono wspominać w swoich historiach o królowej, której lud oddał swoje serce. Przykazano, by uważać to wszystko za nieziszczalną bajkę. Od tej pory lud przestał marzyć w swoich bajkach o dobrych królowych i królach z ludu i nigdy nie oddawał im swojego serca [...]³⁵

„Bajka o kraju Terra-Ferro” to kolejny utwór potępiający żądnych władzy królów, którzy doprowadzili lud do nędzy. Bohaterstwo chłopca

³³ *Ibidem*, s. 59.

³⁴ Е. Пермяк, *Королева Буль-Буль*, [w:] *идет, Памятные узелки. Сказки*, Москва 1967.

³⁵ „Народу было приказано забыть народную королеву, а историкам строго настрого за-

z ludu uratowało krainę. Wówczas lud postanowił już nigdy nie mieć nad sobą króla, a nawet jego figury w talii kart. Nowy porządek, w którym nie było miejsca dla monarchy, uznano za najbardziej sprawiedliwy:

Lud rzekł, że wszystkie dobra będą należeć do tych, którzy je wytwarzają.

Lud rzekł, że odtąd krajem rządzić będzie jasny rozum ludu i jego zapracowane ręce³⁶.

W powyższych słowach zauważalne jest wyraźne podobieństwo do postulatów głoszonych przez ideologów komunistycznych. Tak ostry kontrast między bohaterami pozytywnymi i negatywnymi w przywołanych powyżej utworach jest typowy dla gatunku bajki, w którym bohaterowie są jednoznaczni aksjologicznie. Takie zestawienie to również charakterystyczna cecha zideologizowanego tekstu, który posługuje się czytelnymi, biało-czarnymi schematami. Zarysowane sytuacje udowadniają, że obalenie systemu monarchicznego było właściwym posunięciem, i przekonują, że należy utrzymać istniejący stan stosunków społecznych, legitymizują aktualny system, co także jest wyznacznikiem ideologii³⁷.

Twórczość Piermiaka stanowi przykład głębokich ingerencji w gatunek bajki w ZSRR przez komunistyczną ideologię państwa radzieckiego, która w znaczący sposób wpłynęła na tematykę utworów i propagowane w nich wartości. Pod jej wpływem powstawały bajki polityczne, promujące komunistyczny światopogląd. Elementy wychowawcze zawarte w tych utworach miały na celu ideologiczną indoktrynację dzieci, zgodną z zaleceniami władzy: od podkreślania etosu pracy i nadrzędnego znaczenia kolektywu do ukazywania walki klasowej oraz krytyki monarchii.

прещено упоминать в своих историях о королеве, которой народ отдал свое сердце. Было велено считать все это еще одной несбыточной сказкой. С тех пор народ перестал мечтать в своих сказках о добрых народных королевах и королях и никогда не отдавал им своего сердца..." (Е. Пермяк, *Семь королей и одна королева*, http://lib.aldebaran.ru/author/permyak_evgenii/permyak_evgenii_sem_korolei_i_odna_koroleva/ [dostęp: 20.02.2009]).

³⁶ „Народ сказал, что все блага будут принадлежать тем, кто их создает. Народ сказал, что страной отныне будут править светлый ум народа и его трудовые руки” (Е. Пермяк, *Сказка о стране Терра-Ферро*, http://lib.aldebaran.ru/author/permyak_evgenii/permyak_evgenii_skazka_o_strane_terraferro/ [dostęp: 24.02.2009]).

³⁷ Zob. także hasło *Ideologia*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski i R. Herbut, Wrocław 1996, s. 20 i 123–124.

Przekonuje to o tym, że wątki bajek są zrodzone przez rzeczywistość, tj. epokę, stosunki społeczne i ekonomiczne. Każda nowa epoka przynosi bajki nowego typu, z nową treścią i formą. Uzasadnia to powstanie licznych bajek popularnonaukowych, pełniących funkcje poznawcze. Odpowiednie kreowanie literatury dla najmłodszych czytelników było w Związku Radzieckim niezwykle ważne, ponieważ służyło temu, by dorastali oni wśród wartości krzewionych przez partię komunistyczną i byli ich wiernymi wyznawcami. Przez bajki odbywało się przekazywanie ideologii, dzięki nim dzieci stawały się jej nosicielami. Ważną rolę w tym procesie odegrała twórczość Jewgienija Piermiaka.

Bibliografia

- Алексеева Е. А., *Русская сказка как выражение сознания русского народа*, <http://credonew.ru/content/view/282/27/> [dostęp: 23.02.2011].
- Горький М., *О темах*, [w:] *Горький о детской литературе*, red. Н. Медведева, Москва – Ленинград 1952.
- Горький М., *Сказка жизни*, [w:] *Горький о детской литературе*, red. Н. Медведева, Москва – Ленинград 1952.
- Гура В., *Радость мастера*, [w:] Е. Пермяк, *Избранное. Романы, рассказы, сказы и сказки*, Москва 1981, s. 3–10.
- Heywood A., *Ideologie polityczne*, przeł. M. Habura, Warszawa 2007.
- Евгений Андреевич Пермяк, http://lib.aldebaran.ru/author/permyak_evgenii/ [dostęp: 02.06.2010].
- Ершов Г., Тельпугов В., *Творчество Сергея Михалкова*, Москва 1954.
- Heller M., *Maszyna i śrubki: jak hartował się człowiek sowiecki*, Paris 1988.
- Ideologia*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski i R. Herbut, Wrocław 1996.
- Konieczna E., *Baśń w literaturze i w filmie*, Kraków 2005.
- Кустова А. В., *Советская цензура детской литературы на примере произведений К. И. Чуковского*, <http://www.chukfamily.ru/Kornei/Biblio/kustova.htm> [dostęp: 02.06.2010].
- Mannheim K., *Ideologia i utopia*, przeł. J. Miziński, Warszawa 2008.

- Михалков С., *Воспитание труженика, патриота, интернационалиста и литература для детей и юношества*, [w:] *idem*, *О литературе*, Москва 1986.
- Михалков С., *И тем не менее все начинается с детства...*, [w:] *idem*, *О литературе*, Москва 1986.
- Пермяк Е., *Дедушкина копилка*, Москва 1957.
- Пермяк Е., *Избранное. Романы, рассказы, сказы и сказки*, Москва 1981.
- Пермяк Е., *Королева Буль-Буль*, [w:] *idem*, *Памятные узелки. Сказки*, Москва 1967.
- Пермяк Е., *Семь королей и одна королева*, http://lib.aldebaran.ru/author/permyak_evgenii/permyak_evgenii_sem_korolei_i_odna_koroleva/ [dostęp: 02.06.2009].
- Пермяк Е., *Сказ про газ*, Москва 1960.
- Пермяк Е., *Сказка о стране Терра-Ферро*, Москва 1959.
- Пермяк Е., *Сказка о стране Терра-Ферро*, http://lib.aldebaran.ru/author/permyak_evgenii/permyak_evgenii_skazka_o_strane_terra-ferro [dostęp: 02.06.2009].
- Пермяк Е., *Счастливы́й гвоздь*, Москва 1956.
- Путилова Е., *О творчестве А. П. Гайдара (Очерки)*, Ленинград 1960.
- Сапогова Е. Е., *Культурный социогенез и мир детства*, Москва 2004.
- Сказители*, [w:] *Литературная энциклопедия*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/4313/Сказители [dostęp: 09.02.2011].
- Сказка*, [w:] *Литературная энциклопедия*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/4314/Сказка [dostęp: 09.02.2011].
- Смирнова В., С. Я. *Маршак. Критико-биографический очерк*, Москва 1954.

Anna Wrońska – absolwentka kierunku kulturoznawstwo, specjalność rosjoznawstwo na UJ; doktorantka w Instytucie Rosji i Europy Wschodniej UJ. Pod kierunkiem dr. hab. Andrzeja Dudka, prof. UJ, przygotowuje rozprawę doktorską pt. *Дzieciństwo jako rosyjski temat kulturowy w XX wieku*.